

AZ
EGYHÁZJOG FOGALMA.

*

IRTA

DR. REINER JÁNOS

EGYETEMI M. TANÁR.

Külön lenyomat a „HITTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT” 1899. szeptemberi füzetéből.



BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI R. T. KÖNYVNYOMDÁJA.

1899.

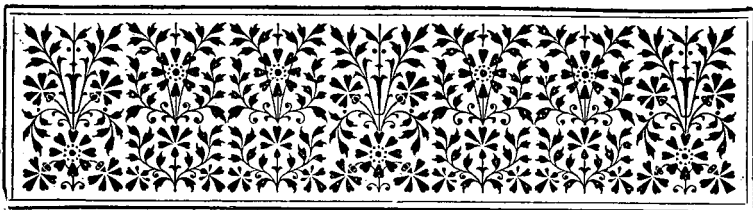


1870

1871

1872

1873



EGYHÁZJOG az egyházra, mint látható szervezetre nézve fennálló, és az egyházban érvényesülő jogszabályok összessége.

Ezen jogrendszernek köre, tartalma és lényege tekintetében azonban eltér a történelmileg alakult egyházaknak, valamint a modern államnak álláspontja.

Mert amíg a katolikus egyháznak álláspontja szerint, magának az egyháznak önálló s kizárólagos jogalkotó hatalma van előtérbe helyezve, mint amely egyedül határoz a jogrendszer tartalma tekintetében, addig a többi egyház felfogása, — formai kötelező erővel is — tért enged a világi hatalom jogalkotó szabályozásainak is, — azonban anélkül, hogy ebben a modern állam felfogásával esnék össze.

Vagyis a katolikus egyház álláspontja szerint a világi hatalom nem bir azon hatalommal, hogy az egyháznak saját jogkörére nézve kötelező jogot alkosson; ami sem jogilag, sem tényleg nem zárja ki azt, hogy az egyház ily világi jogszabályt s világi joganyagot magáévá tegyen; viszont a többi egyház elismeri ugyan azt, hogy a világi hatalom is alkothat oly jogot, amely az egyháznak, mint látható szervezetnek viszonyait, valamint tagjainak életrendjét is szabályozhatja, azonban ebben nem annak elvi elismerése foglaltatik, hogy ezen jog a modern állam sóvéreinitésából folyó jog lenne.

Akár a reformáción alapuló —, akár a keleti elszakadt egyházak álláspontjának lényegét s történelmi alapjait tekintjük, ezekből kétségtelen, hogy a világi hatalom szabályadási jogának elismerése nem is jelentheti, — az államfenség modern felfogásának szellemében — az állam azon jogának elismerését, amely szerint az állam lévén területén belül minden jogrendnek forrása, ezért az állam jogosult arra, hogy a területén belül létező egyházaknak — mint akár köz-, akár magánjogi testületeknek, vagy intézeteknek — jogviszonyait s életrendjét szabályozza.

A lutheri evangélikus felfogás értelmében —, amelyben az egyház és állam már történelmileg sem állhat mint két önálló szervezet egymással szemben —, a világi felsőség mint az egyház tagja, része van hivatva érvényesíteni az egyház összessége érdekében az őt megillető adományokat s erőket; amely ténykedése épen oly egyházi tevékenység, mint az ige és a szentségek igazgatása, kezelése azok részéről, akik erre vannak meghíva — rite vocati —.

A keleti egyház álláspontja is azon gondolatra van fektetve, hogy a világi hatalomnak Istentől rendelt hivatása az igaz hit épségben tartására közreműködni.

Tehát mindezen egyházak álláspontjában egyházi jog-, és kötelességként jelentkezik a világi hatalomnak, az egyház tekintetében nyilatkozó —, s érvényesülő jogadó tevékenysége, s épen ezen minőség képezi a különbséget ezen és a modern állam álláspontja között.

Mert a modern állam felfogása értelmében az állam, mint ilyen, mint területén belül minden jogi rendnek forrása bir ezen jogadó hatalommal; s ezen jog gyakorlására azon körülmény vezet, hogy az egyház tényleges érvényesülése azt mindig kapcsolatba hozza valamely állam területkörével, s annak viszonyaival, intézményeivel, aminek természetes következménye, hogy az állami szabályozás igen sok kérdésben s irányban belenyúl az egyház jogviszonyainak s a benne élő hivek életrendjének szabályozásába is.

Ezzel áll kapcsolatban ezen modern állami felfogásnak

azon oldala is, amely az egyházjog jogrendszerét, az egyes államok területkörével összeeső particularis fejlemények és szervezetek keretében tekinti, s még azon jogszabályok kötelező erejét is az állam elismeréséből származtatja, amely jogszabályok egyházi jogforrásokból származnak.

Úgy hogy e szerint az egyházjog nevezete alatt tulajdonképen az egyházra vonatkozólag alkotott állami jogot és ennek kiegészítéseként, az egyháznak az állam által engedélyezett és szabadon hagyott autonom jogalkotását kellene érteni — Zorn —.

Az állami fenségjog ezen felfogása alapján, az egyházak nem mint önálló s az állammal szemben is független léttel bíró szervezetek jelentkeznek, hanem mint az állam körében érvényesülő vallási társulatok, testületek jönnek figyelembe, amelyek az állami elismerés és az állam által adott jogok különbségéhez képest akár egyszerűen csak a magánjogi —, akár pedig a közjogi testületekre, vagy intézetekre vonatkozólag fennálló, vagy ehhez hasonló, bár sok tekintetben eltérő természetű megítélés alá esnek.

Ezen megítélés alapján azonban maga az egyház és ezzel kapcsolatban az egyházjog valódi lényegének megfelelő fogalom háttérbe szorul, s azért is ezen körben az egyházakon kívül is bármely vallási társulatnak s szervezetnek helye van.

Igy lehetséges az is, hogy nem keresztény vallástársulatok — akár mint magánjogi, akár mint közjogi testületek —, ezen államjogi szempontból, bizonyos irányban a keresztény egyházakkal hasonló megítélés és szabályok alá eshetnek, holott ezen állami pozitív jogi szabályozás által adott összefoglaló rendelkezések teljesen különböző s eltérő lényegű szervezetekre vonatkoznak; amennyiben ezen nem keresztény vallási társulatok, egyesületek nem bírnak az egyház minőségével, s így az önálló, s az állami jogtól független egyházjog fogalmának megállapításánál sem jönnek figyelembe.

S ezért az egyházjog fogalmának megállapításánál nem is szükséges azzal kapcsolatba hozni az attól minden-

esetre idegen ily vallási társulatokra vonatkozó jogszabályok rendszerét, mint olyant, amely az egyházjog analogiájára formulázható. (Es gibt — Grosz K. szerint — auch ein dem Kirchenrecht ganz analoges Religionsgenossenschaftsrecht der Juden, Mohamedaner u. s. f.)

Már magában ezen szembeállításban, az ily vallási társulatokra nézve kifejezésre jut az egyház minőségének hiánya abban, hogy ezeknél az egyházjoghoz hasonló jogrendszer formulálásának lehetősége az analogiára van fektetve.

Ennek felel meg nálunk az 1895 : XLII. t.-c. szövegezése, amely épen ezen körülményre való tekintettel nem használja az egyház kifejezést, hanem csak az izraelita vallásról szól, amidőn azt törvényesen bevett vallásnak nyilvánítja; és hasonlóan jár el az 1895 : XLIII. t.-c. 6. §-a is, amely felsorolja a bevett egyházakat, s ezek mellett az izraelitákról, az egyház kifejezés használata nélkül emlékszik meg, — amidőn megállapítja, hogy a latin, a görög és az örmény szertartású katolikus, az evangélikus református, az ágostai hitv. evangélikus, a görög-keleti szerb, és görög-keleti román, valamint az unitárius egyházakra és híveikre, — nemkülönben az izraelitákra vonatkozó törvények és egyéb jogszabályok változatlanul fentartatnak—.

Ezen szempontra különös súlyt kell helyezni, mert az egyházjog lényegének vizsgálatánál s megismerésénél első sorban épen az egyház fogalmának kell határozónak lennie, függetlenül minden idegen szervezettől.

Mert az egyház maga fogalmilag önálló és független minden állami léttől, állami területtől és jogrendtől.

Sőt épen azon körülmény, hogy az egyház, lényege szerint universalis és független minden világi, állami szervezettől s minden ily szervezettel szemben önálló léttel bír —, képezi azon lényeges vonások egyikét, amely elhatárolja az egyház fogalmát a nem keresztény vallásoktól, azok szervezeteitől, testületeitől s azokra vonatkozó szabályozásoktól.

Mert a nem keresztény vallások nemzeti jellegűek,

s mindig részei valamely államrendnek, a jus sacrum csak egyik darabja az állam jogának, s az ily nem keresztény vallások testületeinél hiányzik azoknak, a vallási célokra való tekintettel, az állami rendtől, s az abszolút állami hatalomtól való függetlensége s önállósága.

Az ezzel szemben álló egyház fogalmában fekvő universalitás, függetlenség és önállóság elemeivel nem áll ellentétben azon tény, hogy a történelmileg alakult egyházaknak, pld. az evangélikus egyházaknak külső szervezetei, csak valamely állami terület körén belül, végbemenő particularis fejlemények alakjában jelentkeznek, mert maga az egyház a — példaképen említett — evangélikus egyház tanítása szerint is, mindazon hívőknek egyesülete, akiknél az evangélium tisztán prédikáltatik, és a szentségek az evangélium szerint kiszolgáltatók.

S azon körülmény sem áll ezzel ellentétben, hogy az egyházak és az egyes államok és más szervezetek között különböző kapcsolatok s viszonyok állhatnak fenn, amelyek változhatnak, s a különböző államok s más szervezetek szerint különbözők lehetnek; mert épen ezen történelmileg megállapítható viszonyok és kapcsolatok lehetősége s alakulásai mutatnak arra, hogy az egyház lényege szerint mindig ugyanazon vallási és ethikai intézet — vagy némely felfogás szerint testület, — amely ezen önállóságában van hivatva feladatait megvalósítani.

Azonban épen ezen feladatoknak vallási, erkölcsi tartalma, s minősége, s az egyháznak ezen feladatokra való tekintettel megállapított lényege vezetett azon kérdés fel-tételéhez, hogy nem zárja-e ki az egyház e lényege azt, hogy a földön való léte, működése, megjelenése jogi rend szabályaihoz kapcsoltsassék? és ha a látható egyházban, vagy arra vonatkozólag egyáltalában lehetséges a jogi rend, lehetséges-e az, hogy ezen jogi rend szabályait maga az egyház alkossa meg?

Sohm 1892-ben megjelent egyházjogában ezen kérdéseket tagadólag oldja meg, s az egyházjog történelmi alapjainak kifejtése alakjában és címe alatt — Kirchenrecht.

I. Band. Die geschichtlichen Grundlagen — azon tételt állítja fel, hogy az egyházjog ellenkezik az egyház lényegével — Das Kirchenrecht steht mit dem Wesen der Kirche in Widerspruch —, amit igazol az őskereszténység és Luthernek eredeti tanítása s nyilatkozatai.

Az egyház lényege szerint lelki, szellemi, melyet az isteni szellemnek kell vezetnie, s amelyet csak az igazgathat; s rendeltetése az, hogy az isteni ígét, az isteni akaratot e földön megvalósítsa — amiben a tárgyi igazság testesül meg —; ezzel szemben pedig a jog lényege világi, amely csak földi, csatlakozható, s a legkülönbözőbb áramlatoknak alávetett uralmat létesíthet, s e mellett ennek körében civileg nem tárgyi igazság, hanem a forma határoz, vagyis az, hogy meghatározott s általánosan érvényes alapelvek szerint lett megállapítva valamely jogszabály.

Eznek következménye, hogy amíg az egyház visszautasít minden kényszert, s az isteni akaratnak s isteni ígének szabad elfogadása bir csak itt értékkel, addig a jog kényszerrel is megvalósítani igyekszik szabályait — habár a kényszer nem is tartozik a jog lényegéhez —.

S az őskereszténységnél a dolog ezen igazi lényege teljes erejében érvényesül is, miután megvan a meg nem fogyatkozott hit, hogy a Szentlélek, s az isteni ige vezeti az egyházat, és megvan a szeretet, mely megvéd a bűntől.

Ezzel szemben a kishitűség vezetett arra, hogy formális biztosítékokat követeljen meg arra nézve, hogy a kereszténység fenn fog maradni, mert csökkent a hit a Szentlélek erejében s abban, hogy a szeretet erősebb és képes megvédeni a bűn ellen.

Ez vezetett a jogi rendhez, amely degenerációt a katholicizmus hozta be a kereszténységbe; ezen jogi rend Zwingli s Kalvin tanításában már eredetileg benne van, mint olyan, amely magát az egyházat, a látható egyházat illeti meg; míg Luther egyházában — annak eredeti tanításával szemben — a másod rendű reformátorok — főleg Melancthon — hozták be a jogi rendet.

Ezen felfogás történelmi igazolása céljából Sohm

azon ma uralkodó felfogás ellen foglal állást, hogy a keresztény község már az apostolok korában jogi szervezettel bírt volna.

Vagyis szerinte sem az nem igazolható történelmileg, hogy a legrégebb keresztény községi szervezet akár a zsidó synagóga —, akár pedig a pogány egyesületi szervezetek mintájára alakult volna, mint oly testületi szervezet, amely kizárólag külső szervezeti céloknak, a külső rendnek, fegyelemnek s vezetésnek szolgál; sem pedig azon — alap gondolatára nézve s kiindulásában helyes — újabb felfogás nem igazolható, amely szerint ezen őskeresztény községi szervezet, eredeti keresztény szellemnek köszöni létét; amely annak belsőleg különös keresztény tartalmat ad, de amely szerint az lényegileg mégis csak testületi szervezettel van alakítva, mely az egybekapcsolt személyeket külső fegyelmi rend által tartja össze, közös cselekvésben, egységes határozás és igazgatásra.

Sohm szerint eredetileg nem létezett helyileg, területileg szervezett egyházközség s a tanítói hivatalnak isteni kegyadományyal megajándékozott viselői — az apostolok, próféták, tanítók — nem az egyes egyházközségnek, hanem az egész kereszténységnek — ekklesia — szolgáltak.

Az egyes egyházközség is csak egyik megjelenési formája az egész egyháznak, s épen azért a keresztelés, a választói tények, a keresztények bármely gyülekezetében eszközölhetők voltak, és nem kellett azon gyülekezetnek épen helyi egyházközségnek lennie.

Az egyház ugyan látható s külsőleg tevékeny a neki adott kegyadományokban, amelyek az egyes keresztényeknek adattak; az ekklesia feje Krisztus, s az ő szava határoz csak minden irányban, ez határoz a külső egyházi rend, a kereszttség, a tanítók helyzete stb. tekintetében; vagyis az ekklesia élete tekintetében csakis az isteni szó határoz.

Azonban nem lehet itt jogi szervezet, mely törvényerővel, a törvény formájában fekvő kötelező erővel hatá-



rozhatna. afelett, hogy kinek szavában jut az isteni szó kifejezésre, s hogy mi az isteni szó; vagyis a törvényhozás helyét az Úr szava feletti tan foglalja el.

A hatalom, mely vezet, a tanítói adomány, mint kegyadomány — charisma —; ezen kegyadomány szellemében és az Úr nevében tanítanak, akik erre el vannak hívva; s bennök s általuk a Szentlélek beszél.

Az Úr szava határoz a keresztény községi élet külön felmerülő s előálló kérdései felett is.

Innen van az pld., hogy itt nem választanak úgy mint más szervezetben, hanem — mint a Szentírásban a püspökök s diakonok választása mutatja —, a Szentlélek általi inspiratio alapján; így van ez a bűn alóli feloldozással, vagy az egyházi fegyellemmel is.

Vagyis itt nincs más mint a tanítói adományon alapuló charismaticus szervezet, amelyben a szeretet kapcsolja össze a hívőket; ők konstatálják, hogy kiben van meg a tanítói adomány, s ők zárják ki magukból a hamis apostolokat, s erre nincs jogi szervezet és kényszer.

Akiben a hívők egyesülése elismeri a tanítói hatalmat, az szolgálja az isteni igét, s a hívők alávetik magukat neki, anélkül, hogy ők hatalmat gyakorolnának felette; és az apostol, aki az isteni igét szolgálja, azt az Isten nevében s nem a község nevében gyakorolja; mert a kereszténység vezetése nem képez a községre ruházott hatalmat, amelynek kezelését a község viszont az egyesre bizná, hanem ezen hatalom az egyesnek Isten által nyújtott kegyadományban, charismában van benne.

Az I. század egész folyamata alatt nincs még meg az egyházközség, hanem csak annak előzményei, amelyek közül legfontosabb a főgyülekezet — amelyben a városokban, s főleg a nagyobb városokban s azoknak környékén lakó keresztények gyülekeztek, vagy legalább kellett volna gyülekezniök, ha a helyszüke azt nem zárta volna ki —; ezen főgyülekezetben a fősúly az oltári szentség bemutatásán nyugszik, ugyanitt mutatják be a hívők adományaikat, amelyek az egyházi vagyont képezik, s amelynek kezelése

színtén azt illeti, aki a tanítói adományval van felruházva.

Azonban ezen vagyon nem esik az egyházközségi vagyon szempontja alá, s annak kezelése, igazgatása, elvileg sem a gyülekezetet illeti meg, amelynek megbizása vinné át ezen feladatot a tanítói hatalommal felruházott személyekre, mert ezen kezelési hatalom is benne van a tanítói charismában.

Mivel azonban ezen kegyadomány kizárólag Istentől van, s azt sem a község, sem más földi hatalom nem adományozhatja s ruházhatja át, azért jöhet idő, amikor valamely keresztyén gyülekezetnek nem lesz apostoli, prófétai, evangélistai adományval felruházott tagja.

S épen ezen körülmény vezetett a helyi, a községi szervezetre, még pedig azért, hogy minden helyi gyülekezet részére biztosítva legyen az oltári szentség állandó kiszolgáltatása és az egyházi vagyon állandó kezelése.

S épen ezen célra lettek választva az egyes községekben a püspökök — *ἐπίσκοποι* —, akiknek segélyére szolgáltak a diakonok; ezek mind apostoli eredetű intézmények — amennyiben pld. püspök már 60 körül K. u. volt Philippiben —; a püspök teendője épen a tanítói adományval felruházott személy teendője volt, amelyet épen pótoltt a püspök ott, ahol nem volt próféta, nem volt apostol.

Azonban azért a püspök ezen állása nem képez hivatalt, sőt a megválasztott püspöknek nincs is kizárólagos joga az Oltáriszentség és a hívők által felajánlott adományok igazgatására; mert hisz a gyülekezetben egyidejűleg lehet több püspök is, és lehet jelen a gyülekezetben apostol, próféta.

Hogy ezek közül tényleg ki kezelje az oltáriszentséget, s a hívők adományát, afelett minden egyes esetben a gyülekezet határoz.

Ezen határozás, az engedélyezés, vagy megtagadás, épen úgy, mint a püspöki állás megadása a gyülekezetet illeti; azonban nagyobb, terjedelmesebb gyülekezetek nem maguk gyakorolják ezen teendőket, hanem nevükben a

vének — presbyterek —, mint a gyülekezet vezetői és elnökei.

Mivel azonban az isteni ige igazgatása — amelyhez az egyházi vagyon kezelése, s a fegyelem gyakorlása is tartozik — csak az ekklesia helyeslése mellett eszközölhető; azért a vénék, a presbyterek mindezen ténykedésekben a püspök mellett részt vesznek, mint az ekklesia képviselői s helyettesei, azonban anélkül, hogy formális jogosultságon nyugvó —, vagy zárt testületet képeznének.

De épen mivel a vénék, a presbyterek ezen állása nem alapult jogi rendezésen, jogszabályon, hanem csak azon tekintélyen, amelyben a gyülekezet részéről részesültek. azért bekövetkezett a fejlődés azon szaka, hogy a vénektől megtagadják a vezető állást, csökken a tekintély s az abban rejlő erő.

És ekkor, amidőn a gyülekezet nem engedelmeskedik a vénék, a presbyterek utasításának, már történelmi szükségességgel következik a jogi rend, vagyis az egyházjog; s ezzel az őskereszténység helyébe lép a katolicizmus.

Ennek megállapítása kezdődik az első Kelemen-féle levéllel, amelyet a római község, körülbelül 93—97 körül, a korinthetai községhez intézett, ahol az ifjak a vénék ellen támadtak, s a község a kirendelt püspököket kizárta az istenitisztelek vezetéséből s az egyházvagyon kezeléséből, s azt egy asketára ruházta; az ebből támadt zavarok megszüntetését célozta ezen levél, amelynek lényege az, hogy a megválasztott püspöknek isteni rendelésen alapuló, állandó és kizárólagos joga van az istenitisztelek vezetése s az egyházvagyon kezelésére és csakis a megválasztott püspöknek van a községben erre joga.

Ami ebben kifejezésre jut az már jogi rend, mely isteni jog alapjára van fektetve.

Ezen alapon fejlődik ki az egyes püspökségek és a jogi értelemben vett községek intézménye; s az egyes püspöki hatalomból fejlenek ki a magasabb szervezetek, a metropolitai, s a pápai hatalom; a községi gyülekezetből pedig kifejlődik a zsinat.

Egészen véve a katholicizmus lényege, az őskereszténységgel szemben, az, hogy van isteni jogon alapuló jogi rend, amelynek jogi szervei s elemei, éppen ezen közögek.

A Zwingli és a Kalvin tanításain alapuló reformált egyházak szintén elismerik az egyházban a jogi rendet.

Zwingli szerint a partikuláris egyházak, az egyes u. n. Kilchhören, az egyházi működés foganatosítására szolgáló szervei Krisztus egyházának, amelyek ügyeiknek igazgatása céljából jogi jellegű hatalommal bírnak.

Kalvin szerint pedig a látható egyháznak — úgy mint a katolikus egyház tanítása szerint — isteni jogon alapuló jogi szervezete van; az egyházi jogi hatalom — a fégyelem, a bíraskodás — gyakorlása céljából az egyházközség képviselőitől rendelt közögek és szervek ezen jogi rendnek részei.

Mindezekkel szemben Luther elveti minden egyházjognak lehetőségét, nemcsak az isteni jogot, hanem az emberi szabályozáson alapuló jogot is.

Luther tanítása szerint az egyház tulajdonképen láthatlan, mert Krisztus nem alapított jogilag szervezett egyházi intézetet, hanem csak azt rendelte, hogy Isten országá e földön megvalósítsassék; s ezért az egyház mindazoknak egyesülete, akiket ugyanazon igaz hit kapcsol össze.

Ezen egyesülés azonban csak a szivekben van; hogy azonban a földön is felismerhető legyen, külső ismertető jelöl van adva az evangélium hirdetése; vagyis a látható egyház van ott —, akár csak ketten, vagy hárman legyenek együtt jelen —, ahol az evangélium tisztán prédikáltatik, s ezzel kapcsolatban a szentségek az evangélium szerint kiszolgáltattak.

Ezen egyházhatalom, a kulcshatalom —, amely az evangélium prédikálásában s a szentségek igazgatásában áll — az egész egyházat illeti meg, azonban nem mint valamely szervezett testületet, jogi személyt, hanem annak minden egyes tagját.

Csakhogy az egyházban rendnek kell uralkodnia, s éppen azért senki sem prédikálhat, és nem szolgáltathatja,

ki a szentségeket, ha nincs arra kellőleg kirendelve — *nemo debeat in ecclesia publice docere aut sacramenta administrare, nisi rite vocatus* —.

Ezzel tehát adva van a tanítás, a prédikálás hivatala, amelyet az egész egyházigazgatás — *Kirchenregiment* — megillet.

Az egyházi igazgatás azonban csak mint az isteni ige igazgatása jelentkezik; ez azonban nemcsak a szoros értelemben vett prédikálás, liturgia, ifjúságoktatás s az egyessel szemben gyakorlandó lelkipásztorkodásra terjed ki, hanem benne foglaltatik az egyházi rend — *Kirchenordnung* — felállításának joga is — *liceat facere ordinationes*, — mert ez is csak az isteni ige igazgatásának közvetlen szolgálatában végeztetik.

Tehát ezen hivatal viselője határoz az ecclesia —, az istentisztelet, a vasárnap megülésének rendje —, az egyházi állások betöltése, az egyházi fegyelem gyakorlása, a tanítás helyessége, vagy hamis volta felett; a hitetleneket kizárhatja az egyházból stb.

Azonban mindez nem képez sem jogi rendet, sem jogi hatalmat; a hívők nem kötelesek magukat, valamely rendelkezésnek jogi kényszer erejénél fogva alávetni, vagy azért, mert azon hivatal viselőjének meghívásánál fogva formai joga van ezen ténykedésekre, pld. arra, hogy az egyházi ritualék rendjét megállapítsa.

Ellenkezőleg úgy az egyházközség részéről való kirendelés, mint a hivatalviselő ténykedéseinek elfogadása, s a neki való alávetés csak a szereteten alapul, s önkéntes elismerése azon képességnek, amely az egyházközségből kiinduló elismerés daczára — még sem a községtől, hanem Istentől van.

Ezen egyházigazgatás tehát kizárólag a szeretetben, az önkéntes elismerésben s alávetésben találja érvényesülésének alapját s eszközeit; a mivel szemben a netán szükséges kényszert, csak a világi felsőség nyújthatja.

Ezen világi felsőség két minőségben lehet tevékeny az egyház élete körül, illetőleg életében, és pedig

mint *custos utriusque tabulae*, és mint *praecipium membrum*.

Az első minőség az egyházi és világi hatalom egymáshoz való viszonyának középkori felfogásán alapul; amely még nem ismeri az egyházat és államot mint szembenálló két szervezetét, hanem csak két hatalmat, a két kardot, amelyet Isten a kereszténység kormányzására rendelt.

A világi felsőség ugyanazon kereszténységet van hivatva vezetni és kormányozni, amelyet az egyházi hatalom; csakhogy a két hatalom céljai és eszközei különbözőnek, lévén az egyik lelki, a másik világi hatalom.

A felsőség, a világi hatalom ezen minőségében, Istentől nyert hivatásánál fogva köteles a külső egyházi fegyelem fentartása érdekében működni; amennyiben a nyilvános tévtanok terjedése mint a Landfriede megsértése jelentkezik, s az istenkáromlás, a keresztény alapigazságok megtagadása a külső fegyelemnek megsértését képezik.

Ekként a felsőség mint mindkét tábla őre — *custos utriusque tabulae* — köteles büntetéssel sújtani az ily ténykedéseket s megakadályozni a hamis istenitiszteletet; ez alapon határoz afelett, hogy mely tant enged meg — *cujus regio, ejus religio* —.

Azonban a világi felsőség, a világi hatalom viselője, ezen minőségében is nemcsak mint magánszemély kiváló tagja is az egyháznak — *praecipium membrum*, fürnehmstes Glied —, akinek feladata szükség esetében a rendes egyházi közegek helyett működni; vagyis oly esetekben, amidőn az egyházi hatalom az igaz hittől elpártol, kötelességeit elmulasztja, a világi felsőségnek kell az igaz hit, az igaz istenitisztelet helyreállítását eszközölnie, a hamis egyházrendje helyébe az igaz egyházrendjét helyeznie — ebben fekszik a *jus reformandi* —.

Csakhogy mihelyt a szükség megszűnt, a hamis tanítói hivatal ki lett zárva és a rend helyre lett állítva, a világi hatalom viselője is visszalép azon laikusok körébe,

akiket az egyház körében s lelki hatalommal a tanítói hivatal kormányoz.

Ezek szerint a világi hatalmat az egyházi igazgatás joga soha sem illetheti meg, mert vagy csak a rendelkezésre álló kényszerhatalmat bocsátja az egyház szolgálatába, vagy szükség esetében a reformatio jogával él, de nem illeti meg semmi rész az isteni ige igazgatásában.

De a kishitűség —, mely az őskereszténység helyébe hozta a katholicizmust, s ezzel a jogrendet, az egyházjogot —, itt is valóságos egyházigazgatási jogot adott a világi felsőségeknek, megteremtette az ú. n. landesherrliche Kirchenregimentet; és az egyháznak jogi kényszerhatalmat, ezzel biztosított jogrendet, egyházjogot hozott.

S mindezt a másod s harmadrendű reformátorok — s ezek élén Melanchthon — egyenes követelése hozta be; mert ezeknek kishitűsége félt, hogy az egyház megsemmisül, ha nem lesz az egyháznak birtokában oly jogi kényszer, nem lesz meg az egyházjog, mely abban a rendet fentartsa.

És nem elég már nekik az, hogy az állam világi eszközeivel van hivatva fentartani a rendet.

Ezen gondolat megvalósítására a külső alkalmat az képezte, hogy a világi bíróságok nem voltak képesek megfelelni azon feladatoknak, a melyek a külső egyházfegyelem és a házassági ügyeknek — mint Luther szerint világi ügyeknek — elintézése alakjában felmerültek.

Ezen feladatok állandó és megfelelő megoldása végett s az egyház biztosítására kívánta Melanchthon, hogy a katholicus püspöki szentszékek mintájára, ezen egyházban is, az egyházi élet minden körében s egész területén működő, jogi hatalommal felruházott állandó birói és felügyeleti hatóságok állittassanak fel, amelyek tehát kényszerhatalommal legyenek felruházva.

Mivel azonban az egyház hatalma — annak lényege szerint — nem kényszerhatalom, s a kényszerhatalom a világi felsőségnél van, azért kellett a világi felsőségeknek helyet adni az egyházkormányzatban.

Vagyis itt is az isteni ige hatalmában való bizalmatlanság, a kishitűség vezetett az egyházjoghoz, s ezzel együtt a világi hatalom egyházigazgatási jogához.

Sohm fejtegetéseinek eredménye tehát, az egyházjog jogalapjának kérdése tekintetében az, hogy a viszonyok kényszere, a történelmi szükségesség fejtette ki magában az egyházban a jogot, amely azonban ellenkezik az egyház lényegével.

Azonban lehetetlen nem érezni ezen egész fejtegetésben azon küzdelmet, amelylyel Sohm a kezdő egyház bensőbb összetartó érzületét, s az apostoloknak — sokszor képletes — nyelvét ezen előre megállapított tétele érdekében értékesíteni akarja.

Hiszen sehol sincs az isteni alapítónak, vagy az apostoloknak oly rendelkezése, oly kijelentése, amelylyel egyenesen ki lenne zárva az egyházban s az egyházra nézve a jogi rend, a jogi szabályozás; abból pedig —, hogy az egyház kezdő napjaiban a jogi szervezetnek formái nem lépnek nagyobb erővel s hatalmasabb fejlettségben előtérbe —, nem lehet arra következtetni, hogy azoknak tovább fejlődése lehetetlen, s hogy ez képezi az egyháznak örökké változhatlan isteni rendjét.

De másfelől ezen időszaknak egész jellege annak is magyarázatát adja, hogy a hívek kisebb száma, az isteni alapító személyes működésének közelsége, valamint az apostolok közvetlen szereplése annyi bensőséget, s annyi lelkesedést keltett a hívekben, hogy az ezáltal áthatott összetartás érzésében, az egyház igazgatására, s vezetésére hivatott személyekkel szemben való engedelmesség érzése is benne feküdt annyira, hogy ezek fenforgása mellett alig lehetett szükség arra, hogy ezen organumok — így a püspökök —, kénytelenek lettek volna hivatkozni jogukra.

S viszont igen természetes, hogy amint a fejlődéssel meggyöngült a hívek érzületének bensősége, s azzal ezen közegek állása s joga iránti köteles engedelmesség s alárendeltség érzése, erre utalni kellett; vagyis formailag is hivatkozni kellett ezen jogra s az azzal szemben tartozó kötelességre.

S Kélemen levele csakis ezt tartalmazza.

Mert ezen levélnek szövegezése s hangja mutatja, hogy nem behozni, felállítani kíván valamely jogrendet, hanem csak a meglevőre figyelmeztet, s annak megtartását hangsúlyozza.

De lehetetlen is elképzelni, hogy a távoli római község birt volna azon hatalommal, hogy a forrongó korinthei községnek valamely új jogi rendet adhasson; s hogy az addig nem létezett —, sőt a teljes szabadsággal járó charismaticus szervezettől eltérő jogi szervezet ne keltett volna ellenzést, sőt mindenütt nagyobb feltűnés nélkül lépett volna életbe.

S ezen megfontolás annál indokoltabb, mivel úgy az isteni alapító —, mint az apostolok kijelentései és ténykedéseiben is kifejezésre jutnak a jogi rendnek s a jogi szabályozásnak részei s elemei.

E részben mindjárt arra kell utalni — Sohmmal szemben —, hogy az apostolok leveleiben — I. Kor. 12. 8—10-zel szemben 28—30; Rom. 12., 8. —, a tanítói kegyadomány mellett külön is ki van emelve az igazgatás, kormányzás, községvezetés charismája — *κυβερνησις* —, amelyet Sohm alap nélkül világi hivatalokra magyaráz —; amely utóbbi feladat az egyház községi életben, a rendnek fentartására szükséges teendők s ügyek ellátását, az intést stb. foglalja magában.

De közelebbről tekintve a tanítói kegyadományt, látható, hogy annak kezelése, s ezen feladat végzése maga is jogi szabályozással van kapcsolatba hozva; a mire nézve példaképen szolgálhat a korintheiakhoz írt I. levél, — 16.14 —, ahol az apostol e részben szabályokat közöl a községgel, hogy az ige hirdetésében rend legyen, s ezen feladat végzése rendben menjen végbe.

S itt szembetűnik az, hogy az apostol szabályt ad a községnek, hogy mihez tartsa magát az ige hirdetésénél, a tanítói feladat gyakorlásánál — mint más helyen viszont szabályt ad az igazgatás jogát gyakorlókkal szemben is —, hogy azt egyszerre ne engedje meg többnek és bárkinek.

Vagyis az apostol szabályt ad, s másfelől a tanítói feladat gyakorlása szabályhoz köttetik.

De ezen apostoli levelek arra nézve is felvilágosítást nyújtanak, hogy a községnek joga megállapítani, elismerni, hogy kiben van meg a tanítói képesség; azonban a kiben ezen képesség megállapítottatik, annak kizárólagos joga biztosítottatik a tanításra, épen mert elismertetett tanítói képessége.

Még kifejezettebben formulázott jog és külső alakjában is határozottabban jogi tartalmú rendelkezés jut kifejezésre az isteni alapító azon kijelentésében, amelylyel — Máthé evang. 18.15—17 — megállapítja az egyháznak, mint jogi forumnak hatalmát s jogkörét azon esetben, amidőn valaki sértést, bűnt követ el más ellen, és sem a sértett általi személyes, négy szem közötti —, sem pedig 2 vagy 3 tanu előtti intésre nem teszi jóvá a sértést; a minek következtében a sértett az egyházhoz, a községhez fordul, a melynek ítélete oly hatálylyal bír, hogy ha a sértő, a vétkező annak nem engedelmeskedik, s nem tesz eleget, kizáratik az egyházközösségből, s olyan, mint a pogány, s a publicanus.

Különben az apostolok cselekedetei — amint azokat megírta Lukács —, és az apostolok levelei is tanusítják, hogy az apostolok tényleg gyakoroltak jogi tartalmú hatalmat; így megvizsgálták a községeket; pásztori leveleikben fegyelmi szabályokat adtak ki; megfedték a híveket; vitákat döntöttek el; büntetéseket róttak ki s enyhítettek; pénzek összegyűjtése és szétosztására nézve rendelkeztek; — összefoglalva Scherernél, Apost. cseleked. 15.28 s köv.; 36 s köv.; I. Kor. 1.11.; 5.3 s köv.; 6.5.; 11.22.; II. Kor. 9. stb —.

S mindezzel kapcsolatban még arra is figyelemmel kell lenni, hogy ha tényleg nem lett volna szabályozott jogi rend, s nem lettek volna jogi hatalommal felruházott organumok, hanem a községnek mindig szabad elismerésén nyugodott volna minden, s ettől függött volna minden egyes esetben a tanítás és annak körében, minden egyes tényke-

dés, akkor nem lenne értelme annak, hogy az apostolok megrójják és helytelenítik az egyes községek eljárásait, s ezek azokhoz, mint kötelező parancshoz és irányadó szabályhoz alkalmazkodnak.

S így történelmi szempontból sincs igazolva Sohm tétele; mert az egyháznak, — nem is érintve itt az egész egyházi alapszervezet isteni alapításának s megállapításának kérdéseit —, alapításától kezdve van jogi rendje, s oly szervei, amelyek jogi szabályokat adnak s azt kezelik; s az eredetileg meglevő jogrend tovább fejlődik benne.

A lutheri álláspont és tanítás tekintetében még kevesebb nehézség áll fenn annak felismerésére, hogy az egyházban lehet jogrend, s hogy az egyháztól eredő jogi szabályozás sincs kizárva.

Luther ugyan elégette — 1520. december 10-én Wittenbergben — a Corpus juris canonicit, azonban ezt kizárólag azért tette, hogy a római katholicus egyháznak jog-, illetőleg törvénykönyveit vesse el, mint olyanokat, amelyekben a római primatus, s a katholicus egyház lényegében fekvő isteni jog elvei s szabályai nyernek kifejezést.

Ez nyer kifejezést 1520. évi iratában: Warum des Papsts und seiner Jünger Bücher verbrant sind? mert ezen irat szerint azért égette el a Corpus juris canonicit, mert abban nincs semmi jó, s ha valami jó lenne abban — mint a Decretumban van is —, az is csak arra szolgál, hogy kárt tegyen s a pápát keresztényellenes uralmában megerősitse.

Sőt »An den christlichen Adel« című iratában is csak ezen gondolat nyer igazolást, mert azon kijelentésében —, amelyet Sohm arra magyaráz, hogy Luther minden egyházi jogrendet s jogot egyáltalában elvet —, szintén csak azon törekvés jut kifejezésre, hogy a római katholicus egyház szabályozott jogától tagadja meg az elismerést; még pedig azért, mert az a római egyház joga, s nem pedig azért, mivel az egyház egyáltalában nem alkothatna jogot, vagy lényegével ellenkeznie a jog általi szabályozás. (Christlicher Glaube und Stand kann wohl bestehen ohne des Papsts

unerträgliche Gesetze; ja, er kann nicht wohl bestehen, es seien denn der römischen Gesetze weniger oder keine).

E mellett Luthernél több helyen találkozhatni azon gondolattal és kijelentéssel, hogy szükséges az egyház rendjének megállapítása és szabályozása; csak ezen szabályozás s megállapítás foganatosításának mikéntjére nézve foglalja el azon álláspontot, hogy nem célszerű azonnal az egész egyház rendjére kiterjedő szabályzatot — mintegy törvényhozói parancsot — életbeléptetni, hanem megfelelőbb eljárás az, ha a szervezetnek s jogi rendnek részei olyképp fejlesztetnek ki magából az egyház életéből, hogy néhány egyházi személy, bizonyos kérdésekre nézve, közös egyetértéssel jár el, amíg az arra vonatkozó szabály teljesen átmegy a gyakorlatba; a gyakorlatba ekként teljesen átment szabályok azután egybefoglalhatók. (Das wäre meine Meinung — írja Fülöp hesseni örgrófnak, tekintettel az 1527. évi hamburgi zsinat reformatio-javaslatára —, dass die Pfarrherrn zuerst einer drei, sechs, neune mit einander anfangen, eine einträchtige Weise in drei, fünf, sechs Stücken, bis sie in Uebung und Schwang käme, und danach weiter und mehr, wie sich Sache wohl selbst werden geben und zwingen, bis so lang alle Pfarrer hiernach folgen, und dann könnte mans in ein Büchlein fassen. S hasonló álláspontot foglalt el Hausmann Miklósnak Dessau részére készített szabályzatára nézve.)

És közelebbről tekintve Luther felfogását, azt látjuk, hogy ő az egyház oly rendjét tartotta szem előtt, amelyben valóságos jogi hatalomnak kellett benne lennie; — In dieser Ordnung könnte man die, so sich nicht christlich hielten, kennen, strafen, bessern, austossen, oder in den Bann thun, — írja az 1526. évi von der deutschen Messe című iratában; s különben is elképzelhetlen, hogy Luther maga az akkori viszonyok között, jogi szervezet és jogi hatalom nélküli egyházat lehetségesnek tartott volna a földön, — amivel nem áll ellentétben a láthatlan egyházzal felállított tanítása:—

De ha a történelmi elemektől függetlenül tekintjük a kérdést, a megoldásra vezető gondolatot abban kell talál-

nunk, hogy Krisztus országát a földön megvalósítani kívánta; s a midőn ezen cél megvalósításának munkáját a földre helyezte, igen természetes, hogy annak, valamint az annak vitelére hivatott egyháznak, meg kellett adnia azon földi s emberi erőket, eszközöket s felhatalmazásokat, amelyek az embereknek a közös célra való egybefoglalását, s ezen körben való működésük s életük vezetését, s irányítását megvalósítsák.

Hiszen az egyház, az elérendő cél sajátlagos, nem földi természete dacára, mégis csak a földön, a földi viszonyok között, s emberekkel kénytelen létezni s fejlődni.

S ezen emberek egymás mellett csak úgy állanak meg, és működhetnek közre ezen cél megvalósítására, ha együttlétük és eljárásaik bizonyos szabályokhoz vannak kötve, s aszerint irányulnak.

Ha e mellett még azt is szem előtt tartjuk, hogy Isten országának e földön való megvalósítására irányzott ezen feladat, az alapítótól egyetemes, az egész világra kiterjedő rendeltetést és hivatást nyert, akkor még inkább szembe-tűnik, hogy az isteni alapításban feltétlenül benne fekszik az emberi együttlét szabályozásának szüksége, vagyis már az alapításnak a jogi szervezéssel kellett történnie, s azzal biztosíttatnia kellett a jog általi szabályozás lehetőségének és folytonosságának.

Mert hiszen pld., a katolikus egyház tanítása szerint is, ezen feladat és a megvalósítására hivatott egyház szervezetének s tevékenységének csak egy része esik a változatlan isteni megállapítás alá, ellenben ezen körön — az isteni jog körén — kívül minden, a földi s emberi fejlődés törvényei s feltételei —, a földi viszonyok behatása s befolyása alá esik.

Vagyis ebben nyer természetes kifejezést az —, ami-ben Sohm degenerációt lát —, hogy az egyház jogi szervezése, (helyesebben a jogi szervezet formáinak határozot-tabb kifejlődése s érvényesülése) történelmi szükségességet képez.

Hiszen épen azon körülmény, hogy az egyház jogi

szervezésének kifejlődése — Sohm szerint is — történelmi szükségességet képez, legjobb bizonyítéka annak, hogy a jogi szervezet s ezzel kapcsolatban a jog általi szabályozás lehetősége, s a jog fejlődése az egyház lényegéhez tartozik, s az isteni alapító által intendálva is lett; mert hisz a történelmi fejlődés is az Úr kezében van, s az alapításnál nem eshetett az Ur figyelmén kívül az, hogy egyházát ezen történelmi fejlődés menetébe helyezi be; s ennek következménye az — ami Köhler azon észrevételében jut kifejezésre —, hogy ellenkező feltevés mellett, az isteni alapítású egyház, valamely rejtélyes szükségszerűség következtében, a történelmi fejlődés folyamán folytonosan saját lényege ellen dolgoznék.

S épen azért ebbe is beleütközik Sohm nézete, amellyel ő felvesz — a jog minden lehetőségét kizáró — charismaticus szervezetet, mint változhatlan szervezetet és rendet, holott — láttuk —, hogy már a kereszténység legelső idejében léteztek a jogi szervezetnek formái, s érvényesülésüknek esetei, amiknek alapján tanítják a catholicus, a keleti, s a Kálvin tanításán alapuló reformált egyházak, hogy az egyház isteni alapításon nyugvó jogi alapszervezetet kapott; ami mellett Luther egyháza azon álláspontot foglalja el, hogy az egyház nem kapott ugyan ily jogi szervezetet, de el sem lett vonva kifejlődésének lehetősége — Kahl —.

A most érintett körülmény és tény annak is cáfolatát képezi, hogy az egyházban azért nem lehetséges a jogi rend, s a jog azért ellenkezik az egyház lényegével, mert a jog világi, emberi; az egyház pedig szellemi, erkölcsi; hiszen az egyház is a földön, s az emberek között érvényesül és valósul meg, s épen azért emberi, földi eszközökre s erőkre is szüksége van feladatainak s hivatásának megvalósíthatása végett, — s minderről csak a hívőnek kizárólag Istenhez való s teljesen belső viszonyában nem lehet szó —; mig másfelől viszont a jog nem áll ellentétben azzal, ami erkölcsi, sőt ellenkezőleg azzal át kell hatva lennie.

Ezen gondolat segít keresztül a további nehézségen

is, amely abban fekédnék, hogy amíg az egyházban csak a szeretet, a belső szabadság érvényesülhet, addig a joggal bévitetnék az egyházba a kényszer, mely a jog lényegében fekszik.

Igen természetes, hogy az egyháznak — a már említett körülményeknél fogva — szüksége lévén, a földi, világi erőkre s ezek között a jogra is, mindannak tért kell engednie, ami azoknak lényegében van, vagy azokkal velejár s kapcsolatban áll.

A kényszer ugyan nem tartozik a jognak lényegéhez, de érvényesülése igen gyakran feltételezi a kényszer felforgásának lehetőségét.

Mert maga a jog tulajdonképen az együttlét szabálya, amely az egyes akaratköröket elhatárolja, s amelynek eleget tehet s megfelelő magatartást tanúsíthat valaki szeretetből: a szabályt megállapító hatalom tekintélyének való alávetés érzetéből; a jogszabály szükséges voltának érzetéből; hiten alapuló engedelmességből, vagy félelemből.

S a jogszabály, a jogi parancs tulajdonképen épen ezen önkéntes követést tekinti célnak, s ha többen pld. szeretetből s a hit bensőségéből tesznek eleget a jogszabálynak — mint ez a kereszténység első idejében szabály szerint történt —, ezzel épen a jog tulajdonképi funkcióját valósítják meg.

Csak ha a jogszabály, a jogi parancs nem érvényesülhet, mert pld. valaki önként nem tesz annak eleget, akkor beállhat a kényszer és igen gyakran szükséges is a kényszer ezen célból; azonban azért, mert esetleg kényszerrel sem lehet valamely esetben a jogi parancsot s szabályt érvényesíteni, maga a jog lényegében érintetlen marad.

Ily értelemben és okból az egyházban is érvényesül a kényszer, csak hogy itt a materialis kényszer mellett, és sok tekintetben felett is, különös súlyt kell fektetni a psychikai kényszerre, valamint a közvetett kényszerre, amely előnyök elvonásából s megszűnéséből áll.

Mert az egyházi élet körében sok az erkölcsi s vallási

parancs, amely ugyan jogszabályt is képezhet, azonban materialis kényszerrel csak akkor hozható kapcsolatba, ha a külső életet, külső tevékenységet és működést szabályozza; ellenben nem érinthető ily kényszerrel, amennyiben a belső s ellenőrizhetlen meggyőződés körébe tartozik.

S az egyháznak erre is van kényszere, annak kijelentése, hogy aki nem hisz, az elkárhozik.

Épen úgy látjuk érvényesülni az egyházból való kizárást, kiközösítést, mint a kényszernek természetes formáját.

Emellett ott van az egyházban a közvetett kényszernek igen széles alkalmazási tere; pld. szolgálhat az eljegyzés, a házasságkötés ígérete, amelynek alapján nem lehet kikényszeríteni a házasság megkötését, amelynek azonban más házasság megkötésével szemben akadály ereje van.

Azonban mindez nem zárja ki a közvetlen materialis kényszer és kényszereszközök alkalmazhatóságát az egyházban; s az ehhez való jogot pld. a katolikus egyház, az 1864. december 8-iki Syllabus errorumban kifejezetten formulázza is; (24 tét. reprobatur etc.: *Ecclesia vis inferendae potestatem non habet*).

Ezeknek figyelembe vétele megvilágítja azt is, hogy az egyház rendjének s viszonyainak szabályozása független az állami közreműködés szükségességétől, s hogy az egyháztól kiinduló ily szabályozás valóságos jogi szabályozást képez.

Mert hisz az egyháznak —, mint fogalmilag s lényegénél fogva egyetemesnek s az egyes állam körén túlmenőnek —, szabályait nem is állapíthatja meg semmiféle állam, pedig a szabályozás jogi minőségének megállapításánál ez a határozó.

Ha azután az egyház valamely állam körén belül nem érvényesítheti valamely jogszabályát, az nem szünteti meg azon szabály jogi minőségét — mint ezt Hinschius hiszi »*Staat u. Kirche*« című dolgozatában — hanem csak épen oly megítélés alá esik, mint valamely állami jogszabály, melyet viszont az állam nem tud érvényesíteni, pld. valamely

büntetőjogi rendelkezést oly személylyel szemben, akit valamely idegen állam — a saját jogrendszerénél fogva — nem ad ki.

A kérdés ezen oldala különben is azon — inkább hatalmi, mint jogi — kérdéssel függ össze, hogy az egyház — mint ilyen — egyáltalában érvényesülhet-e — bevétetik, elismertetik, türetik-e? — az egyes államban?, de nem jelenti azt, hogy külön-külön, és mindig, minden egyes államtól, annak elismerésétől, közreműködésétől, az állami parancs és nyújtott kényszertől függ, hogy az egyháznak egyáltalában legyen és milyen joga legyen? — mint azt tévesen így állítja Mejer Ottó —.

S ez annál természetesebb, mert — láttuk —, hogy az egyházi jogszabályok igen sok része olyan, amely minden materiális kényszereszköz nélkül érvényesíthető, úgy, hogy ezen szabályok még akkor is érvényesülhetnek, ha valamely állam, a maga körén belül különben megtagadja s kizárja annak lehetőségét, hogy az egyház materiális kényszert alkalmazhasson, pld. valamely egyházi személyt büntetésül kolostorba küldjön; az ily szabályokra nézve pedig még azon felfogás — Ihering. Zweck im Recht — is elismeri, hogy jogszabályok funkcióját végezik, amely felfogás a mechanikus kényszer általi megvalósítás lehetőségében látja a jog lényegét.

De különben is elképzelhetlen, hogy az egyház, — amelynek mint láttuk, szüksége van a jogra, a jogi rendre, s a jogi szabályozás állandóságának lehetőségére —, attól függjön, hogy akarja-e az állam neki nyújtani kényszerhatalmát? aminek következménye az lenne, hogy az egyház a földön egyáltalában nem érvényesülhetne, ha az állam teljesen szabad érvényesülést enged az egyháznak, azonban egyáltalában megtagadja attól a kényszer nyújtását.

Mindez arra mutat és azt igazolja, hogy az egyház lényege nemcsak nem zárja ki a jogi rendet, a jogi szabályozást, hanem az egyház maga szabályozhatja jogi rendjét, s ezen szabályozása valóságos jog minőségével bir, jogot képez.

Azonban az egyháznak tényleges megjelenése s érvényesülése, kapcsolatba és sokféle viszonyba hozza azt, az egyes államokkal, amelynek körén belül kell közvetlenül tevékenynek lennie; amelynek körén belül vannak intézetei, testületei stb., amelynek alattvalói, polgárai az ő hivei.

Ezen viszony különös jelentőséget nyer azon egyházak tekintetében — milyenek a nemzeti egyházak, a protestans egyházak, az ú. n. Landeskirchen stb. —, a melyeknek fel-fogása s tanítása szerint nincs az egyetemes egyháznak — mint ilyennek — látható szervezete.

Ezen kapcsolatot és viszonyokat, ezen helyen nemcsak azért kell figyelembe venni, mivel az egyes államok különös viszonyai az egyház részéről különös szabályozásokat tehetnek szükségessé, hanem azért, mert az állam a maga részéről mindig szabályokat állít fel arra nézve, hogy mily állást foglal el az egyházzal szemben; szabályokat állít fel alattvalóira, polgáraitra, mint egyháztagokra nézve —, továbbá az egyházi intézetek, testületek, s az egyházhatalom tényleges gyakorlata tekintetében, legalább azon irányban, amelyben mindezek kifelé magát az államot, s más szervezeteket, pld. más egyházakat, felekezeteket érinthetnek, s azokra kihatással lehetnek.

Történelmileg — és elméleti s doctrinalis álláspontok szempontjából — még szorosabb s közvetlenebb kapcsolatokkal, s az államnak az egyház jogrendszerébe való más irányú befolyásával is találkozunk.

Az államegyház, a territorialismus, az egyházra vonatkozó államegységnek ezen alapon kifejlődött rendszere, a rendőrállam, a josephinismus mind oly alakulatok, amelyekben az államnak az egyház belső ügyeibe is belenyúló szabályozási joga jut különböző formákban kifejezésre.

Az államnak az egyházra —, illetőleg concret megjelenésük és történelmi alakulásukra való tekintettel szólva, az egyházakra — vonatkozó mindezen szabályozásai szorosan véve az állami jognak részei, amelyekkel szemben az egyháznak meg van a saját önálló jogi álláspontjuk és sza-

bályuk, amely az ily állami szabályoknak, egyházi szempontból való érvénye s jogi jelentősége tekintetében határozó.

S e részben azt látjuk, hogy a keleti egyház, az egyházi jogterületbe belenyúló igen sok állami szabályozást magára nézve kötelező jogként elfogad, azonban azon elvi álláspontjának fentartásával, hogy az államhatalomnak nem szabad abból kiindulnia, hogy az egyháznak csak ő adhat jogot, mint állam; hanem ellenkezőleg az egyház jogalkotó hatalmának elismerésével, s annak szellemében kell azt kiegészítenie, támogatnia; s kanon és nomos összeütközése esetén, az előbbinek van határozó jogi jelentősége.

Az evangélikus egyházak szintén nem találják az egyház jogában gyökerezőnek az állam által igénybevett azon jogot, amelylyel az állam az egyház jogterülete körébe belenyúl szabályozásaival; mert az állam nem léphet be azon helyre, amelyen a reformatio világi felsősége állott; az állam, s az államhatalom viselője — pld. a katolikus államfő — nem birhat azon hivatással, mint az egyház kiváló tagja — praecipuum membrum — birt.

S végül a katolikus egyház szempontjából az állam nem lehet formális forrása az egyház jogkörére vonatkozó jognak, sőt azon jogterület körülhatárolása is —, amelyet az egyház sajátjának tekint —, szintén az egyház joga.

A világi hatalom, az állam azonban azért a történelem egész folyamán befolyást gyakorol az egyház jogának képződésére, fejlődésére; szabályozásai belejutnak az egyház saját jogrendszerébe.

Ezen ténynek magyarázata az, hogy az egyház a világi jog szabályát magáévá teszi, kanonisálja; némely esetben saját jogadó hatalmával a világi joggal egyező szabályt alkot, azonban bármely formába engedi érvényesülni, vagy teszi jogrendszerének részévé a világi, az állami jognak szabályát, azt mindig saját joga alapján teszi.

Példaképen lehetséges az, hogy ha az állam valamely irányban eltiltja a római szentszékhez való felebbvitelt, az egyház a delegatio alkalmazásával teszi fölüllegessé ezen felebbviteli forum közvetlen igénybevételét; vagy pld. az

állam, az egyház által felállított s elismert valamely házassági akadálynak ezen minőségét megszünteti a maga forumára nézve, ily esetben is az egyház — amennyiben egyáltalában lehetséges —, dispensatio igénybevételével törekszik érvényesíteni saját jogát; a házasságjognak állami szabályozása különösen széleskörű terrenumot mutat e tekintetben.

Mindez — ezen szembeállítás — azonban reámutat arra, hogy az egyházjog lényegének s alapfogalmának megismerése csak úgy lehetséges, ha ezen két hatalmi kör külön tartatik s nem foly össze.

Azonban viszont az egyház és egyházjog történelmi fejlődésének menetében, valamint az egyes államokban való helyzetének és érvényesülésének megismerése céljából, ezen két hatalom viszonya és jogalkotó működése már kapcsolatban is figyelembe vehető, sőt sok irányban veendő is.

Csakhogy az ezen kapcsolatban jelentkező szabályozások jogi jelentőségének és lényegének helyes megérthetése végett, mindig az egyház eredeti jogadó hatalmának felismeréséből és az egyház jogának önállóságából kell kiindulni.

Az alapnak tehát az egyháztól kiinduló jognak kell lennie, hogy egyházjogról egyáltalában szólni lehessen.

Épen azért nincs is egyházjog, mint a jognak önálló és különös jellegű ága, azon felfogás körében, amely abból indul ki, hogy csak az állam adhat s alkothat az egyházakra s azoknak jogviszonyaira nézve is kötelező jogot, míg az egyház részére, csak az állam által neki biztosított, megvont és átengedett autonomia köre marad feun — Zorn —; mert hisz ez nem egyéb, mint az állam területén belül létező —, s általa saját álláspontja szerint megítélt szervezetre, testületre, vagy intézetre vonatkozó állami jog.

Pedig az oly nagy történelmi jelentőségű, s az általános jogfejlődésre is oly nagy befolyást gyakorolt és gyakorló egyházjog rendszere, épen onnan vette fejlesztő, átalakító s egységesítő erejét, és egész jelentőségét, mivel az egyháztól nyerte jellegét, mint összefüggő történelmi fejlődésnek eredménye.

Ebben sok a világi hatalomtól, az államtól eredő joganyag, amely azonban — mint már említve lett — csak úgy lehetett az egyházjognak igazi részévé, ha az egyház tette azzá.

Ellenben sem az ú. n. Staatskirchenrecht, Nationalkirchenrecht, sem a francia droit civil ecclesiastique s ezeknek alap gondolata alapján nem lehet egyházjogról szó; mert azon vallási testület, intézet, egyesület stb., amelynek szervezetére s lényeges jogrendjére nézve az állam állapítaná meg a kötelező szabályokat, soha sem lenne a valóságos egyház, hanem tényleg csak az állam által teremtett valamely testület, egyesület, intézet stb.

Ellenben ha az állam elismeri az egyháznak —, illetőleg a történelmileg kifejlődött egyházaknak szervezetét, ebben és ezzel szükségképen azt is elismeri, hogy az egyháznak saját eredeti hatalma van arra, hogy jogrendjét szabályozza s meghatározza, hogy mely forrás, mely organum adhat neki jogot.

Vagyis tényleg az egyház eredeti jogadó hatalmából s annak önállóságából kell kiindulni; aminek elismerése daczára az állam, ezen egyházi jogrend kifelé irányuló hatásaival szemben, az egyháznak az államhoz —, s az államban levő más szervezetekhez —, egyik egyháznak a másik egyházhoz s annak híveihez —, s általában az állam saját jogrendjéhez s annak concret nyilvánulásaihoz való viszonyára nézve, s az öszhang létesítése s lehető ellentétek kiegyenlítése céljából alkot és alkothat is jogszabályokat.

Ezen szabályozás nem képezi az egyházjog organikus részét, sőt sok nyilvánulása egyenesen elvi ellentétben is áll egyik, vagy másik egyháznak jogszabályaival; azonban ennek figyelmen kívül hagyása mégis hiányossá és hamissá tenné, az egyes államok körén belül, az illető egyházra vonatkozó jogszabályok képét, s egész jogi helyzetének megismerését.

Ahol ezen szabályozás az egyházjog körén belül — mint az egyházra vonatkozó jogszabályok része — vétetik

figyelembe, ott azt az egyházjognak egyik, önálló részeként külön is szokták azt tekinteni, s külső egyházjognak — *jus ecclesiae sociale ad extra*, vagy *jus ecclesiasticum publicum et externum* — nevezik, szemben a belső egyházjoggal — *jus ecclesiasticum internum* —, mely az egyház saját jogkörét képezi.

Ezen felosztás — amelyet helytelenít Busz, Singer, s kevés jelentőségűnek mond, bár nem tart veszélyesnek *J. Estanyol Y. Colom* —, főleg a francia, olasz és spanyol irodalomban van elfogadva, például Tarquini, Liberatore, Cavagnis, Soglia, Audisio, Vigil, Concha —.

Ezzel szemben általánosabb — s nálunk is elfogadott — azon eljárás, amely minden egyes jogintézmény s jogviszonynál tünteti fel az arra vonatkozó állami jogszabályozást, — mely ezen közelebbi kapcsolatba hozva mutatja meg, hogy miként érvényesülhet az egyház valamely jogintézménye, jogszabálya azon állam körén belül —.

Vagyis itt az egyházjog fogalma körébe foglalt s annak tartalmát képező jog nem tisztán egyházi jog, — amely gondolatnak helyes kifejezést ad már Kahl, amidőn szembeállítja, mint ellentétet a *kirchliches Recht* fogalmát, a *Kirchenrecht* fogalmával; s épen erre való tekintettel nem megfelelő, ha Kováts Gyula egyetemi előadásában, az egyházjog kifejezést, az egyházi jog kifejezéssel helyettesíti, holott ott sok oly anyag van, amely nem az egyháztól kiinduló, nem egyházi jog, sőt gyakran olyan, amely egyenesen ellenkezik is, egyik vagy másik egyház felfogásával, vagy szabályaival —.

Az egyházi és egyházjog fogalma közötti ezen különbséget — szűkebb körben — feltünteti azon különbség is, amely az egyházjog és a kánonjog technikus fogalma s kifejezése között fenforog.

Mert — az egyház és az egyházjog tudományának nagy részében elfogadott fogalma szerint — a kánonjog — *jus canonicum* — a nyugoti egyházban azon jogot jelenti, amely a *Corpus juris canonicum*-ban bele van foglalva; a keleti egyházban pedig ez alatt — Milas szerint —, a nyugoti

egyházban elfogadott ezen formális fogalomnak megfelelőleg, azon jogot lehet érteni, amely a keleti görög egyház részére, a IX-ik század utolsó negyedében lezárt gyűjteményekbe van foglalva.

Vagyis itt csak oly jogi szabályokról van szó, amelyek az egyháztól erednek, habár gyakran valóságos világi ügyekre s jogviszonyokra is tartalmaznak rendelkezéseket —; míg ezzel szemben az egyházjog fogalma, az egyháznak minden jogát, s az egyházra vonatkozó minden jogi szabályozást összefoglal — ha mindjárt nem tisztán egyházi forrásból ered is az —.

Azonban a kánonjog és egyházjog kifejezéseknek ezen szembeállításánál, figyelemmel kell lenni arra, hogy a román nemzeteknél, valamint az angol irodalomban is, a katolikus egyház egész jogrendszerének jelzésére, a kánonjog, a *jus ecclesiasticum* kifejezéssel teljesen egyenértékű kifejezésként használtatik, vagyis nem jelenti csupán a *Corpus juris canonici*ban foglalt joganyagot, hanem azt is, amelyet az egyház azon kívül és azóta is alkotott; példaképen említhető ezen elnevezésnek ily értelemben való használatára nézve, Spanyolországban a jogi oktatás szabályozására vonatkozó 1884. augusztus 14-iki kir. rendelet; — lásd még pld. Ruffini *Lo studio e il concetto odierno del diritto ecclesiastico* című értekezését —.

Itt a kánon, mint az egyházi törvény jelzésére — a világi joggal, a *lex-szel* szemben — elfogadott kifejezés, egész általánosságban alkalmaztatik, minden egyházi forrásból eredő jogszabályra; a mivel szemben a kánonjog — előbb említett — szűkebb körű fogalmának mégis van jelentősége annyiban, amennyiben az egyházi fejlődés oly lezárt szakaszának és körének nyilvánulásait foglalja magában, amely legalább formális értelemben, a *reformatio* folytán alakult egyházak jogának is forrását képezi, míg a katolikus egyház újabb jogfejlődése, ezen egyházakra nézve, természetesen teljesen idegen jogfejlődést képez.

Az egyházjog, egyházi jog, kánonjog kifejezéseknek s fogalmának ezen szembeállításában, az egyház jogalkotó

hatalmának —, s ezzel kapcsolatban az egyház jogrendszerének önállósága jut különös súlylyal kifejezésre.

Vagyis az egyházjog a maga összefüggésében — minden államtól függetlenül, de minden állam körén belül is — a jogrendnek önálló területe, és nem része az állam köz-, vagy magánjogának.

Még kevésbé lehet szó arról, hogy az egyház jogrendszerének egyes részei szétválasztva szétoszthatók az állam jogrendszerének egyes részei között.

Az utóbbi felfogás, a jog azon technikus felfogása, mely kiszakítaná a jog részeit organikus fejlődésükből, s nem bir fogalommal az intézmények összefüggéséről s kapcsolatáról azon gyökerekkel, amelyekből a jog fakad.

Összefüggésében pedig az egyház jogrendszerének lényege és jellege abban jut kifejezésre, hogy azt az egyház, mint fogalma s lényege szerint, minden állam körén túlmenő feladatok megvalósítására rendelt, — s az állammal szemben önálló szervezet alkotta, s hogy az, az ennek megfelelő körben s hatások alatt végbement történelmi fejlődésnek eredménye.

Tehát az egyház jogrendszere és az állam jogrendszere, az általános jogrendnek két önálló része, az *utrumque jus*.

Lehetséges ugyan, hogy az állam, valamelyik egyház jogrendszerének egyes szabályait, jogintézményeit a maga köz-, vagy magánjogának részévé teszi — amire nézve főleg a katolikus egyház jogának széleskörű receptiója mutat példát —; ez azonban mindig csak az illető állam saját jogfejlődésének oly jelensége, mely az egyház jogának, azon állam jogára, a világi jogra gyakorolt hatását mutatja, de az egyház jogrendszerének egészét, s annak önálló helyét és jelentőségét nem érinti.

Ha pedig az állam, valamely egyház helyzetére, annak ő hozzá s más szervezetekhez való viszonyára nézve alkot jogszabályokat, vagy éppen az egyház jogrendszerének önállóságát tagadja meg, — akár közvetlenül, akár az által, hogy a. körén belül fennálló testületi jog általános sémáiba

szoritja s annak szabályai alá vonja az egyházat; így Hinschius Marquardsennél, akkor ezen jogszabályok — mint már érintve lett — kétségen kívül részei az állam köz-, vagy magánjogának, de nem részei az egyház jogrendszerének; s ha azon állam területe körén belül talán kizárhatják, vagy korlátozhatják az egyház jogrendszerének tényleges érvényesülését, nem érinthetik az egyháznak — illetőleg egyházaknak — mint minden állami akarattól független szervezetnek azon önállóságát, amelylyel a jogrendnek külön —, s az állami feladatok körén kívül eső területét foglalja el és szabályozza.

A jogrend ezen önálló területét és részét képező jog pozitív jog, amely csak az egyház jogadó organumai s szervezetében gyökerező forrásokból eredhet; és nem konstruálható emberi speculatio útján az észből, s az egyház természetéből.

A természeti, a bölcséleti egyházjog gondolata — amelynek megnyilatkozásai az irodalomban pld. Schmalz. Natürliches Kirchenrecht. 1795.; Steger. Versuch eines natürlichen Kirchenrechts. 1799.; Krug. Kirchenrecht nach den Grundsätzen der Vernunft. 1826. — a történelmi s tényleges viszonyokban találja leghatározottabb visszautasítását, s azon képtelen következménnyel áll kapcsolatban, hogy azzal szemben az egyháznak pozitív fogalma sem lenne fentartható; s ami ily úton állapíthatnák meg, az soha sem az isteni alapítású egyház, amelynek alapítása pozitív tény.

Azonban nemcsak az egyházalapítás képez pozitív tény, hanem a jus divinum fogalma, s az isteni kinyilatkoztatás mint jogforrás, vagy a jogfejlődés alapja sem áll ellentétben az egyház jogrendszerének pozitív voltával s minőségével.

Mert az isteni kinyilatkoztatás — amely az egyes egyházak jogrendszerének körében figyelembe jön —, mindig pozitív tartalmú forrásként, alapként jelentkezik; s a különböző egyházak csak a kinyilatkoztatás körére, annak jogforrási jelentőségére térnek el egymástól, — amint ez már érintve lett —.

Mert amíg a kathólikus vagy a keleti egyházban az

isteni jog, az egész jogrendszernek leglényegesebb része, az egész egyház lényeges szervezetének s magának az egész jogrendszernek is távolabbi forrása s alapja, miután a jus humanum minden organuma, végeredményében a jus divinumban találja törvényadó hatalmának forrását, s egyúttal minden dogma egyszersmind jogtétel, addig az — evangélium szerint — reformált egyház, szervezetének csak némely elemét alapítja az isteni jogra, de még mindig isteni eredetűnek ismer el több jogszabályt; ellenben a lutheri evangélium egyházban, az isteni kinyilatkoztatás nem állapít meg jogszabályokat, jogi parancsokat, hanem csak erkölcsi parancsokat, azonban mégis alapot és korlátot képez, amelyen és amelynek körén belül kell végbemennie a pozitív jogalkotásnak.

Maga az alap mindenütt mint pozitív tartalmú jelentkezik, s nincs átengedve annak, hogy minden egyes speculatio útján állapítsa meg, hogy mi abban az észszerű s az egyház természetével egyező.

Ami az isteni pozitív jogi vagy erkölcsi parancson, vagy az egyházi organumok pozitív jogalkotásán, jogfejlődésén kívül van, pld. az emberi természetben, az intézmények lényegében, az egyháznak is természetében stb., az — itt is épen úgy, mint a világi jogalkotásnál — természetesen hatással és befolyással lehet a pozitív jogot adó, s megállapító organumoknak tevékenységére, de nem képezi magát a jogot, nem forrása az egyház jogrendszerének, amelyből bárki bölcséleti constructio útján megállapíthatná a jog szabályait.

*

Irodalom. *Az egyházjog fogalmának meghatározásáról általában.* Bendix. Kirche und Kirchenrecht. Mainz, 1895. — Gerlach. Logisch-juristische Abhandlungen über die Definition des Kirchenrechts. Paderborn. 1862. — C. Grosz. Zur Begriffsbestimmung des Kirchenrechts. Graz, 1872. — Jacobson. Kirchenrechtliche Versuche. Königsberg. 1831. — Puchta. Einleitung in das Recht der Kirche. Leipzig, 1840. — Schulte. Über die Bedeutung und Aufgabe des Kirchenrechts und der Kirchenrechtswissenschaft. Archiv f. kath. Kirchenrecht.

1857. I. köt. — *Singer*. Kirchenrecht im Staatslexikon d. Görres-Gesellschaft. (A. Bruder). III. köt. — *Wässerschleben*. Kirchenrecht in Holtzendorffs Rechts-Encyclopedie. 1880. VII. köt. — Az egyházjogi rendszeres munkák és tankönyvek közül itt különösen figyelembe veendő munkák, a következő pontok alatt vannak kiemelve.

Az egyházjog lehetősége, önállósága, kifejtve az egyház és a jog lényegéből; jellege, természete; az egyházi és állami jognak viszonya egymáshoz; az egyház joga az államban.

Sohm. Kirchenrecht. I. köt. Die geschichtlichen Grundlagen. Leipzig, 1892. (Bindingnél.) — Ezzel kapcsolatos irodalom: *Bendix* említett munkája. — *Bierling*. Juristische Principalschre. Freiburg i. B. 1894. — *A. H. Blumenstock*. Einige Bemerkung über Sohms Kirchenrecht und den Mysticismus in der Canonistik. Archiv f. kath. KR. 1893. 69 köt. — *Hollweck*. Die Kirchlichen Strafgesetze. Mainz, 1899. — *Holtzmann*. *Sohm*. Kirchenrecht. Göttingische gelehrte Anzeigen. 1893. — *Hübner*. *Sohm*. Kirchenrecht. Centralblatt f. Rechtswissenschaft. 1893. — *Kahl*. Lehrsystem des Kirchenrechts und der Kirchenpolitik. Freiburg i. B. u. Leipzig, 1894. — *Köhler*. Über die Möglichkeit des Kirchenrechts. Deutsche Zeitschrift f. Kirchenrecht. 1896. VI. köt. — *Köhler*. Lehrbuch des deutsch-evangelischen Kirchenrechts. Berlin, 1895. — *Rehm*. *Sohm*. Kirchenrecht. Kritische Vierteljahresschrift f. Gesetzgebung etc. 1894. N. F. 17 köt. — *Reischle*. *Sohms* Kirchenrecht und der Streit über das Verhältniss von Recht und Kirche. Giessen, 1895., nála még további irodalom közölve. — *Sägmüller*. Kirchenrecht v. *Sohm*. Archiv f. kath. KR. 1892. 68 köt. — A magyar irodalom nem foglalkozott eddig ezen kérdéssel. — *További irodalom, főleg az egyes egyházak álláspontjára való tekintettel.* *Bierling*. Das Wesen des positiven Rechts und des Kirchenrechts. D. Zeitschrift f. KR. 1876. 13 köt.; Zur Kritik der juristischen Grundbegriffe. Gotha, 1883. — *Dósa Elek*. Az erdélyhoni evangelico-reformatusok egyházi jogtana. Pest, 1863. (itt ki van emelve, hogy a szatmárnémeti zsinat megbízásából készített, 1649. jun. 12-én helybenhagyott egyházi törvé-

nyek 12. canonja szerint, az egyházi törvényekhez megkivánt fejedelmi hozzájárulás lényege abban áll, hogy a fejedelem csak mint az egyház első tagja birt megerősítési joggal, (*membrum ecclesiae utilissimum excellentissimumque*), nem pedig úgy, mintha a fejedelmi méltóságon kívül, e részben külön fejedelmi s egyházfeletti hatalommal is birt volna, mint uralkodós még akkor is, ha nem lett volna esetleg azon egyház tagja; (a canon szerint az egyházi törvények alkottátnak *unanimi totius ecclesiae, nec non principis de statu evangelicorum, helveticae confessioni addictorum*). — *Friedberg*. Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts. Leipzig, 1889. III. kiadás. — *Hammerstein*. Kirche und Staat vom Standpunkte des Rechtes aus. Freiburg i. B. 1883. — *Kolosvári Sándor*. Az erdélyi ev. ref. egyházkerület egyházjoga. Kolozsvár, 1877. — *Konek*. Egyházjogtan kézikönyve. VI. és VII. kiadás. *Antal Gyula*. Bpest, 1889. és 1896. — *Kováts Gyula* egyetemi előadásai szerint, az általa egyházi jognak nevezett ezen jogrendszer anyaga két részre osztható: 1. az autonom egyházi jogra, ez a *ius canonicum*; 2. az állami egyházi jogra, mely az állam által az egyházra vonatkozólag alkotott nomosok összessége, s melyet a németek *Staatskirchenrecht*nek neveznek. — *Laemmer*. Institutionen des kath. Kirchenrechts. Freiburg i. B. 1892. II. kiadás. — *N. Milaš*. Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche. Übers. *A. Pessič*. Zara, 1897. — *Rieker*. Die rechtliche Stellung der evang. Kirche Deutschlands, in ihrer geschichtlichen Entwicklung bis zur Gegenwart. Leipzig, 1893; Protestantismus und Staatskirchentum. D. Zeitschrift f. KR. 1897. VIII. köt.; Grundsätze reformirter Kirchenverfassung. Leipzig. 1899. — *Schaguna*. Compendium des kanonischen Rechtes. Übers. *A. Sentz*. Hermannstadt, 1868. — *Scherer*. Handbuch des Kirchenrechtes. Graz, 1886. I. köt. — *Scheurl*. Die geistliche und die rechtliche Kirche. Sammlung kirchenrechtlicher Abhandlungen. Erlangen, 1873.; Selbstständigkeit des Kirchenrechts. D. Zeitschrift f. KR. 1874. 12 köt. — *Schlauch L.* A királyi főkegyuri jog. Egyházpolitikai beszédei és dol-

gozatai. Bpest, 1898. IV. köt. — *Sehling*. Über den Plan zu einer Ausgabe der Evangelischen Kirchenordnungen, Zeitschrift f. KR. 1897. VII. köt. — *Sohm*. Das Verhältniss vom Staat und Kirche aus dem Begriff vom Staat und Kirche entwickelt. Zeitschrift f. KR. 1873. XI. köt. — *Vering*. Lehrbuch des kath., orient., und prot. Kirchenrechts. Freiburg i. B. 1893. III. kiadás. — *Az egyház joga az államban, főleg a modern állami feljóság alapján; (az egyház, mint testület, intézet)*. *Concha Gy.* Politika. Bpest, 1895. I. köt. (80. s 81. §§-ban szól a souverénitás önkorlátozásáról vallási szempontból s az egyházi szabadság szempontjából; s részletesen tárgyalja a tan történelmét). — *Hinschius*. Staat und Kirche. Marguardsens Handbuch d. öff. Rechts, s önállóan. Freiburg i. B. 1883. — *Otto Mejer*. Kirchenrecht. Göttingen, 1869. III. kiadás. — *Rosin*. Zur Lehre von der Korporation. Gruchots Beiträge zur Erläuterung des Deutschen Rechts. Berlin, 1882.; Recht der öffentlichen Genossenschaften. Freiburg i. B. 1886. — *Sartorius*. Die staatliche Verwaltungsgerichtsbarkeit auf dem Gebiete des Kirchenrechts. München. 1891. — *Schoen*. Das Landeskirchentum in Preussen. Berlin. 1898. — *Zorn*. Lehrbuch d. Kirchenrechts. Stuttgart. 1888. *A bölcséleti egyházjog kísérletei s téves volta*. *Beidtel*. Das canonische Recht. Regensburg, 1849. — *Krug*. Kirchenrecht nach den Grundsätzen der Vernunft. Leipzig, 1826. — *Pilgram*. Physiologie der Kirche. Mainz, 1860. — *Schmalz*. Natürliches Kirchenrecht. Königsberg, 1795. — *Steger*. Versuch eines natürlichen Kirchenrechts. Berlin, 1799. — *Wiese*. Grundsätze des gemeinen, in Deutschland üblichen Kirchenrechts. Göttingen, 1793. *Az egyház, mint a kereszténységgel kapcsolatos fogalom; kivételes eltérő szóhasználat*. *Bluhmie*. Grundriss des Kirchenrechts für Juden und Christen. 1826. — *Döllinger*. Heidentum und Judentum. Regensburg, 1856. — *Heimberger*. Die staatskirchenrechtliche Stellung der Israeliten in Bayern. Freiburg i. B. und Leipzig, 1893. — *Lippert*. Annalen des kath., prot. und jüdischen Kirchenrechts. Frankfurt a. M. 1831—1833. — *H. Schultz*. Staat und Kirche in der Religionsgeschichte. Göttingen, 1895.

Terminologia. Egyházjog; jus ecclesiasticum; jus canonicum; Staatskirchenrecht; Nationalkirchenrecht; droit civil ecclésiastique; jus ecclesiasticum publicum stb. A jus canonicum kifejezést, mint technicust használják már Stephanus Tornacensis Summájában (de jure canonico tractare); Johannés Faventinus Tractatus de jure canonico-t ír; Petrus Blesensis pedig juris canonici speculum-ot; Sicardus Summájában szól a canonici juris scientiá-ról; — ezzel egyenlő jelentőséggel használják a jus ecclesiasticum kifejezést Paucapalea, Rufinus Summáikban. (Schulte. Geschichte d. Quellen stb.) — *Busz. Methodologie des Kirchenrechts.* Freiburg i. B. 1842. — *Friedberg.* Das kanonische und das Kirchenrecht. Zeitschrift f. KR. 1898. VIII. köt. — *Ruffini.* Lo studio e il concetto odierno del diritto ecclesiastico. Roma, Torino, Firenze, 1892. — *Schulte.* Die Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts. Stuttgart, 1875. — *André.* Cours alphabétique et méthodique de droit canonique, dans ses rapports avec le droit civil ecclésiastique. Paris, 1852. s köv. — *De Angelis.* Praelectiones juris canonici. Roma, 1877. s köv. — *Aquilin C.* Nationalkirchenrecht Oesterreichs, oder Verbindung der kk. Verordnungen in publ. ecclēs. mit dem päpst. Rechte. 1788—1791. — *Audisio.* Diritto pubblico della chiesa e delle nazioni cristiane. Roma. s francziául Labis-tól Droit public de l'église etc. Louvain, 1864. — *Bovix.* Jus canonicum. Paris, 1852—1870. — *Burn.* Ecclesiastical law. 9. kiad. by. Philimore. London, 1842. — *Calvario.* Instituciones de derecho canonico. Valencia, 1846. — *Campion.* Manuel pratique de droit civil ecclésiastique. Paris, 1866. — *Carramolino.* Elementos de derecho canonico. Madrid, 1857. — *Cavagnis.* Institutiones juris publici ecclésiastici. Romae, 1883. — *Concha.* Derecho publico ecclésiastico. S. Jago de Chile, 1872. — *Estanyol Y Colom.* Institutiones de Derecho Canonico. Barcelona, 1893. — *Geigel.* Das Italienische Staatskirchenrecht. Mainz, 1886. II. kiadás. — *Magni.* Del diritto publico ecclésiastico nel Regno. Venezia, 1886. — *Owen.* Institutes of canon Law. London, 1884. — *Ravelet.* Code manuel des lois civiles ecclésiastiques. III. kiadás. *Gassiat*

et *Trocmeét*. Paris, 1888. — *Santi*. Praelectiones juris canonici juxta ordinem Decretalium. Regensburg, 1886. — *Tarquini*. Juris ecclesiastici publici Institutiones. Romae, 1890. XIII. kiadás. — *Vijil*. Manual de derecho publico ecclesiastico. Lima, 1863. — A magyar irodalom a legáltalánosabban a jus ecclesiasticum, jus Ecclesiae, és egyházjog kifejezéseket használja; kivételesen fordulnak elő a jus canonicum, s egyházi jog kifejezések; a jus publicum Ecclesiae is szabályszerűen csak mint a jus privatum Ecclesiae ellentété s nem a ma u. n. külső egyházjog jelzésére használt kifejezést képez. Jus canonicum címet visel *Urbanetz* munkája. Pest, 1814. Jus ecclesiasticum terminust használnak: *Brezanotzy*. Institutionum juris ecclesiastici pars prima etc. Pest, 1817. — *Cherrier*. Enchiridion juris ecclesiastici. Pest, 1836., 1838., 1847., 1855. — *Lakits*. Institutiones juris ecclesiastici. Viennae. 1778—1781. — *Porubszky*. Jus ecclesiasticum Catholicorum etc. Agriae, 1853. III. kiadás. 1867. — Jus ecclesiae kifejezést használ *Markovics*. Principia juris ecclesiae Regni Hungariae. Budae, 1786. — *Papp-Szilágyi*. Enchiridion juris ecclesiae orientalis catholicae. M. Varadini, 1862. — *Szörényi*. Jus publicum Ecclesiae. Vespri, 1803., Jus privatum etc. Vespri, 1811. — A már említett munkák közül *Konek-Antal*, *Kolosváry* egyházjog terminussal élnek; így *Kovács Albert*. Egyház jogtan. Bpest, 1878. — *Kovács Ferencz*. Egyetemes és részszerű egyházjog alaptanai. Debreczen s Nyiregyháza, 1870. — *Szeredy*. Egyházjog. Pécs, 1883. III. kiadás. — Ezzel szemben *Bozóký*. Az egyházi jog tankönyve. Pest, 1871. — *Cherrier*. Egyházi jog. N.-Szombat, 1843. — *Dósa* már említett munkája. — *Udvardy*. Római ker. kath. egyházi jogtan. Buda, 1843. — *Kovács Gyula* egyetemi előadásában — mint érintve volt — szintén egyházi jog kifejezést használ; habár itt mindenütt, az egyházi jog címe alá vont jogrendszer nagy része határozottan állami s nem egyházi jog.